

Олена Волинська

КОЛИ СОНЦЕ НЕ СХОДИТЬЬ

Повість

Київ

УДК 821.161

В67

Волинська О.

В67 Коли сонце не сходить : повість. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 200 с.

ISBN 978-617-520-475-7

Після смерті батьків Ірина залишається найстаршою в сім'ї. Тепер її мета – врятувати від голодної загибелі брата та сестру. Єдиною її розрадою є бандура, а найбільшою опорою – коханий Іван. Намагаючись допомогти маленьким мешканцям Хлипнівки, вони з Іриною влаштовують при школі громадську їдальню. На допомогу їм приходять таємничий месник на прізвисько Лісовик – захисник рідного селища.

Ірина тривожиться не лише тим, як пережити голодну зиму 1933 року. Їй дошкуляє аж надто пильна увага Назара – односельця, якого вона вважає ворогом. І не менше бентежить хліб, який хтось таємно та регулярно залишає біля її порогу.

УДК 821.161

ISBN 978-617-520-475-7

© Волинська О., 2023

© Видавництво Ліра-К, 2023

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

На день бралось повільно. Небо сіріло, наливалось темним свинцем. Але вони не зупинилися, не полишили роботу навіть тоді, коли з нього посипалась дрібна холодна крупа. Місили чобітьми в городі багно, дерли граблями напівзгнилі бур'яни, розгортали вилами пріле торішне листя. Нетерпляче, через слово лаючись, штрикали загостреними палицями в ще не прогріту на сонці землю. Ірині здавалося, що то не ґрунт розтинають, а її груди, бо ті удари потрапляли їй у самісіньке серце...

Вона стояла в одній лише полотняній сукні, накинувши на плечі стару батькову камізельку. Слідкувала за кожним рухом, жестом та поглядом незнайомого чоловіка з гвинтівкою через плече. За діями його поплічників.

Ірину не дивувало те, що вона вперше бачить обличчя того чоловіка. Люди з буксирної бригади змінювались на селі ледь не по кілька разів на тиждень. Ось тільки очі в них були однакові: холодні та безжальні. Вони розповзалися Хлипнівкою вночі. Рухалися безшумно, наче привиди. Невтомні служителі ката.

Від паркану відділилася висока чоловіча фігура. Назар не брав участі в обшуку. Спостерігав за ним здалеку. Спокійно так, відсторонено. З виглядом людини, якої начебто зовсім не стосувалося те, що відбувалося на її очах.

Ірина знала, що він не бруднитиме руки землею. Хоча без вагань бруднить їх людською кров'ю. Дивлячись на нього, дівчина не сумнівалася, за чиєю вказівкою тут опинилися ті люди. Що б там не доводили інші, він – її головний ворог.

Із вікна хати визирнуло два маленьких личка. Ірина сердито махнула їм рукою, наказуючи негайно відійти. Вона заборонила Михайлику та Галинці виходити. Але коли вони її слухали? Коли насправді чули?

Минулого літа Ірина читала братові та сестрі книжку про шукачів скарбів. Перебуваючи під враженням від тієї історії, восьмирічний Михайлик ще довго креслив на папері карти, позначаючи місця для таємних схованок скриньки з коштовним камінням. «Там обов'язково мають бути різнокольорові діаманти», – наполягав він. «Таких не буває», – запекло вступала в суперечку Галинка. Коли всі аргументи вичерпувалися, а брат все одно їй не вірив, використовувала найдієвіший на її погляд – показувала йому язика.

А зараз, здалеку стежачи за тим, що відбувалося на подвір'ї, дітлахи могли подумати, що ті люди шукають на їхній землі небачені скарби. Але ж ні. Важко повірити – зерно. Єдину надію на порятунок...

Один із чоловіків, витерши об штани брудні долоні, пішов у сторону кошлатого куща калини, яка похилилася під вагою власного віття на старий щербатий паркан. Ірина зойкнула. Вона ненавиділа те в'язке почуття безпорадності, що все дужче її огортало. Коли дівчина, попри бажання, була безсила щось вдіяти. Лишалось всього-на-всього спостерігати за діями тих нелюдів та молитися, вже не розраховуючи, що її молитви почують.

Чоловік деякий час задумливо дивився собі під ноги, а потім, сплюнувши на долоні, взявся ними за дерев'яний поручень лопати. За деякий час вона врізалася в твердий ґрунт. Із вуст грабіжника вирвався задоволений вигук. Він затято розгрібав, рубав та перекидав землю доти, доки нагору не повипиналося покручене циbate коріння. Лише тоді зупинився, стер рукавом із чола піт. Вилаявся.

Назар махнув рукою, наказуючи людям у формі завершувати.

– Немає тут нічого. Самі бачите. Ми лише згаяли час.

Позабиравши свої інструменти, вони продовжували озиратися на всі боки, наче досі щось шукали. Потім повільно та неохоче повиходили з двору. А Ірина стояла ні жива, ні мертва. У зболених грудях важко гупало серце. Немає...

* * *

Коли мародери перейшли місток за чорним лісом і зникли на іншому березі ріки, дівчина повернулася до калинового куща. Важко дихаючи, обмацала руками глейку землю – сховок, в якому ще до настання перших морозів та лютих «темних часів» Ірина заховала зерно. Вона досі не торкалася замотаного в мішковину клуночка, бо це були останні їхні запаси. Порятунком від голодної смерті. А тепер нічого того не було.

Ірина не пам'ятала, як повернулася до будинку. Вона з останніх сил стримувалася, щоб не розридатися при малих. Аби ті не побачили її відчаю. Хтось вистежив, забрав...

Їхнє становище все більше ускладнювалося. Того, що лежало, притрушене соломою на запічку, вистачить хіба на тиждень. А що далі? Як їм жити? Чим їй годувати брата та сестру?

Ірина сіла на лавку, притулилася спиною до холодної стіни. Склала руки в молитві. Хоча зараз вона не могла, не мала сили читати святі слова. Холод огорнув не лише її тіло. Душа дівчини починала замерзати. І це лякало її найдужче. Разом із втратою віри у людей чи не втрачає вона віру в Бога?

Ірина мусить знову щось вигадати. Але... вже просто не бачить виходу. Скоріше б повернувся Іван. Вона стає іншою. Її полишають сили. Вона так втомилася боротися.

Дочекавшись, доки стемніє й в сусідських будинках згаснуть останні вогні, дівчина розпалила піч, витягла з-під ліжка чавунний казан, в який напередодні насікла перемерзлих храпанів із капусти. Зварила малим рідкого кулешику з жому та перетертого зерна. Із сумом спостерігала, як жадібно вони ковтали каламутну рідину, не чекаючи, доки вона вистигне; як зиркали одне на одного голодними вовчєнями. Зітхнувши, розділила між ними решту. Сама ж не змогла проковтнути ні ложки тієї несмачної, малопоживної страви. У горлі комом стояли невиплакані сльози.

Опісля пізньої вечері Ірина позаганяла дітей на піч. Хутко помила посуд, тим самим знищуючи сліди їхнього «злочину», вкрила брата з сестрою теплим вовняним кожухом. Сама лягла на лавку, слухати виття знавіснілої хурделиці. Ті звуки так нагадували одну з тужливих мелодій, яка останнім часом вилітала з-під її пальців, коли вона перебирала струни своєї бандури.

Тілом дівчини розливалася безкінечна втома. Коли її свідомість майже полонило сонне марево, яке хоч на часину мало відгородити Ірину від болючих думок і непривітної дійсності, вона перелякано схопилася на ноги. У вікно стукали. Тихо, обережно. Наче боялися сполохати не лише мешканців будинку, але й їхніх янголів-охоронців.

«Може, здалося», – ще подумала дівчина. Їй, попри події останніх тижнів, хотілося вірити, що сталася якась помилка. Що прийшли не до них. Або по них...

Але крізь шибку в світлі місяця вона бачила надворі чийось згорблену тінь. І піднятий вгору кулак.

Наблизившись до дверей, Ірина впівголоса запитала:

– Хто?

– Друг, – озвався той, кого вона навряд чи б так назвала.

Ірина намацала в темряві коцюбу. Міцно стиснувши холодний метал, який обпікав їй долоню, заховала її за спину. І лише після того відчинила клямку на дверях.

– Я на мить, – Назар увійшов до сіней поважно, наче господар дому.

– Чого ти хочеш? – Ірина все ще намагалася опанувати власний голос, який тремтів від люті, поєднаної зі страхом. Але вона не повинна виказати перед цим чоловіком, що його боїться.

Зустрівшись із ним поглядом, Ірина знову відчула на спині пекучий біль від нагайки, побачила площу, на якій він привселюдно шмагав її за вкрадені буряки.

«– Цю дівчину потрібно провчити, – сказало нове керівництво села. – Аби інші не повторювали її помилок».

Ірина пам'ятала, як їй скрутили руки та відвели в місце, яке вона тепер завжди оминає. Не забула гаряче дихання Назара на своїй потилиці:

– Не стримуйся. Кричи!

А вона зціпила зуби: «Не дочекаєшся, покидьку!»

Насправді ті буряки взяла шестирічна Галинка. Дівчинка знайшла їх на полі. Надзвичайно тішачись своїй знахідці, принесла додому. Вона не знала, що їх не можна брати. Що чужою власністю тепер стало все, окрім хіба що повітря.

Коли до їхнього дому завітали люди з буксирної бригади, Ірина взяла провину на себе. Розповіла, що то вона намовила дитину. Хіба могла вчинити інакше?

Назар озирнувся, витяг із-за пазухи білу на вигляд, недопечену хлібину. Але пузату, широку. Мало не на пів дека. Поклав її на стіл.

– Не дивись так. Це твоя.

– Моя? – недовіжливо перепитала вона.

– Із твого зерна, – з натиском повторив чоловік. – Це ж треба було додуматися загребти його під калиною. У такому видному місці. Раніше ти здавалася мені кмітливішою. Добре, що я встиг його забрати до обшуку.

Брови дівчини поповзли вгору, набуваючи форми зламаної лінії.

– То це ти його забрав?

– Я ж кажу, – Назар нетерпляче махнув рукою. – Щоб вони не знайшли. Чи тобі мало клопоту? Забула, що за таке висилають.

«Чи тобі мало клопоту?» – повторила Ірина подумки. На що він натякає? Чи не на те, про що навіть не смів би мовити?

Його голос змінився. Заграв іншими, незнайомими їй відтінками.

– Ти не бійся. Я твого не візьму. Повертатиму частинами, щоб не викликати підозри. З голоду не помрете.

Вона дивилася на хлібину та мовчала. Їжа, якої торкалася його рука, не викликала в неї нічого, окрім огиди.

Перехопивши її погляд, Назар гримнув:

– Не будь дурною. Зараз не час для пиhi та гордощів. Чи на зло мені ти залишиш своїх малих голодними?

Він швидко вийшов, голосно хряснувши дверима.

Те грюкання змусило Ірину прийти до тями. Цей страшний чоловік звідкілясь дізнався про її сховок. Не інакше – стежив. Як давно це триває? І, головне, навіщо? Він забрав її зерно. І приніс хлібину. А що попросить натомість?

«Повертатиму частинами», – сказав він. Аби тримати її на гачку. Контролювати. Назар завжди прагнув мати над нею владу. Та хіба вона дозволить себе впіймати?

Дівчині хотілося змахнути цей ненависний хліб зі столу, пожбурити у сміття. Проте його запаморочливий запах зводив її з розуму. Аромат, за який тепер можна було віддати все на світі. Невже вона наважиться залишити дітей без їжі? Чи зможе Ірина виправдати свій вчинок тим, що Назар ворог? Так, але... Вона не повинна забувати, що зараз найбільший ворог – голод.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Тремтячі руки краяли глевку хлібину, безжальна дійсність – серце. Вдосвіта Ірина розбудила дітей, погодувала. Змела крихти на долоню. Зараз не ті часи, аби щось викидати.

Поділила решту хліба на два рівних шматки. Перший вона обгорнула хустиною та наказала Михайлику заховати його на печі, в сіні. Інший віднесла сусідці, бабі Ганні.

Дивлячись на щедрий дарунок, самотня стара відмахнулася:

– Не треба, донцю. У мене є. Ти не хвилюйся.

А сама при цьому відверталася, ховаючи очі, в яких стояли сльози.

– У мене теж є, – наполягала на своєму Ірина. – Я не піду, доки ви не поїсте.

Баба Ганна була їм не просто сусідкою. Практично ріднею. Саме вона свого часу допомогла прийти на світ та перерізала пуповини у Михайлика і Галинки. А Ірину навчила грати на бандурі.

Вперше побачивши у жінки той дивний інструмент, семирічна Іринка захоплено стежила, як баба Ганна перебирала його струни, притискаючи їх до грифа. З її рук лилася ніжна мелодія, яка огортала своїм теплом не лише сусідку, кімнату, а й пестила її дитяче сердень-

ко, пробуджувала в ньому щось нове, досі незвідане, але таке знайоме, рідне. Ірина незчулася, як простягнула руку до бандури, поглянула бабі в очі:

– Можна мені спробувати?

– Чому ні? – усміхнулася та очима, підзиваючи до себе дівча.

Так Ірина зустріла в своєму житті першу взаємну любов. Дівчинка швидко опанувала навіть досить складні мелодії. А дзвінкий та сильний голос дозволив їй не лише грати на інструменті, який баба Ганна називала душею українського народу, а й співати пісні. Її улюбленою була:

*«Нема льоду, нема льоду, нема переходу,
А хто кого вірно любить, прийде через воду.
Покочу я для потішки чотири горішки,
Як немає пари коней, прийди, серце, пішки...»*

Через деякий час Ірина вже виступала на рівні з бабою Ганною та іншими сільськими артистами. Молодою обдарованою дівчинкою захоплювалися навіть за межами Хлипнівки.

Батьки Ірини на той час не могли дозволити собі купити для доньки власну бандуру. Баба Ганна віддала учениці одну зі своїх двох, які колись змайстрував для неї покійний чоловік. Сам Семен на них не грав. Він говорив, що його покликання в іншому. Забезпечувати музик хорошими інструментами.

Дівчинка ніколи не бачила дядька Семена, але з розповідей сусідки він уявлявся їй добрим чарівником, який умів створювати найбільше в світі диво – бандури.

– Ти тільки уяви, доню, – глядячи Ірину по голівці, розповідала баба Ганна, – цю бандуру зробили з суцільного шматка кленової колоди, яку розкололи навпіл. Щоб вона добре звучала, деревину слід сушити не менше п'яти років. А дерево на верхнє деко має вилежатися десять-п'ятнадцять років.

– Так довго? – не вірила в почуте дитина.

– Це ще не довго. На Закарпатті, звідки родом мій Семен, дерево сушили до п'ятдесяти років, щоб воно набрало звуку. Тамтешні майстри робили багато заготовок, які передавали в спадок. Мій покійний чоловік виготовляв бандури з дерева, що заготовив ще його дід.

– Справді?

– Авжеж, – усміхалася баба Ганна. – Верхнє деко вони робили лише зі смерек, які росли високо в Карпатах. Деревина на бандури рубали на початку зими, коли ще не надто холодно. Такі інструменти служитимуть століттями.

– Ви так багато знаєте, – захоплено дивилася на свою вчительку Іринка.

– Семен постійно розповідав про свої бандури. Наче у світі більше не було про що поговорити. А коли я хотіла чимось йому допомогти, відганяв. Майстри, бачте, не беруть у науку жінок. Мабуть, бояться, що ті їх перевершать, – вона змовницьки підморгнула дівчинці.

Батьки Ірини, не забуваючи доброго ставлення, віддячували бабі Ганні різними послугами, допомагали по господарству, коли її єдиний син вчергове вирушав на заробітки.

Подорослішавши, Ірина не полишила гри на бандурі. Тепер вона сама могла вигадувати простенькі мелодії та складати пісні. Спочатку її наставниця ставилась до цього не надто схвально.

– Давай ти краще гратимеш тих пісень, які грають інші, – повчала її баба Ганна. – Вони й кращі, й не такі сумні.

Особливо нетерпимо вона ставилась до пісні, слова якої Ірина вигадала в досить непростий для себе період:

*«Коли сонце не сходить,
Коли пісня не летіть,
Коли зникає надія,
Лише любов зостається.*

*Гвіздком, занозою в серці,
Ріллею в чорному полі.
Немає більше надії,
Немає легкої долі.*

*Лиш вітер степом гуляє,
І крук на гіллі сміється.
Коли любові не стане,
У відчаї гине серце...»*

Дивлячись, як кривилася та зітхала баба Ганна, Ірина кивала та погоджувалася з усіма її аргументами. Аби догодити жінці, старанно виводила:

*«Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати,
Зиму проваджати!
Весну закликати,
Зиму проваджати!
Зимочка в возочку,
Літечко в човнику».*

Але продовжувала складати власні пісні. Інколи навіть виступала з ними на людях. Коли бачила в очах оточуючих відгук, помічала, як їхні уста повторюють за нею слова, все більше розкривалася душею, впускала в неї нові мелодії, аби потім повернути їх світу у вигляді пісень.

Коли настали перші голодні місяці, баба Ганна підгодувала родину Ірини млинцями з перемелених жолудів і каштанів. А вони допомагали харчами їй. Тепер взаємодопомога як ніколи тісно пов'язувала між собою людей.

Посиділи трішки, погомоніли, намагаючись не торкатися словами того, що не просто болить, жалить пекельним вогнем. Якоїсь миті, повернувшись обличчям до вікна, баба Ганна затягнула:

- Коли сонце не сходить,
Коли пісня не летиться...
- Шкода, що немає бандури, – промовила Ірина.
- Немає? – бліде обличчя старої вкрили глибокі тіні.
- Тут немає. Вона вдома. У безпеці, – пояснила дівчина.

Ірина знала, що баба Ганна пустила свою бандуру на дрова. Якби вона довідалась про це раніше, то б нізащо такого не дозволила. Її вчителька стільки років жила музикою. Та бандура лишилася їй у спадок від Семена.

Ірина не хотіла засуджувати бабу Ганну, бо розуміла, що на той вчинок її штовхнув розпач. Сама ж вона не могла й подумати про те, аби зігритися своєю «музичною сестрою». Це все одно що знищити когось із членів власної родини...

– Смачно, – поспіхом відщипуючи черговий шматок хліба, говорила баба Ганна. – Шкода, що ти вчора до мене не зайшла. Я готувала кандьор. Устина показала мені, як робити борошняні кульки. Вона розповідала, що з цвіту акації виходить добра каша. А вижимки з буряків у них на Звенигородщині називають цукерками. Я солодке не дуже люблю. Боюся, вийде приторне. Але треба спробувати. Як доживу до осені...

Вона знову замовкла. Ірина теж мовчала. Бо просто не уявляла, що на це відповісти.

– А ще Устина казала, – важко сопучи, продовжила баба Ганна, – що в сухе липове листя обов'язково треба додавати трохи муки чи якої товчи. Що в кого є. Так його їсти не можна. Бо з головою робиться погано. Воно геть забиває клепки. Людина божеволіє.

Кілька секунд вона сиділа мовчки, думаючи про щось своє.

– Мама мені розповідала, що назва нашого села пішла від слова «Хлібновка». Тобто село з хлібом, хліборобське, заможне. Бачила б вона, що з нами сталося тепер. Ми жадні шматка житньої випічки...

Ірина кивнула. Їй неприємно було дивитися, як стара їсть, голосно шамкаючи порожніми яснами; як підбирає зі свого фартуха крихти. Висипає їх на порепану долоню, потім – до рота. Дівчину починало вернути від їжі. Чи від спогадів...

* * *

Думками вона знову й знову поверталася в той холодний розкислий вечір на початку осені, коли вони